

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOG'LIQNI SAQLASH
VAZIRLIGI
SAMARQAND DAVLAT TIBBIYOT UNIVERSITETI
FARMATSEVTIKA ISHINI TASHKIL QILISH KAFEDRASI**

FARMATSEVTIK BOSHQARUV FANIDAN

**BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA MEHNAT
MUNOSABATLARI**

o`quv - uslubiy tavsiyanoma

Samarqand 2026

Farmatsevtik boshqaruv fanidan amaliy mashg'ulotlarini o'tkazish uchun o'quv-uslubiy tavsiyanoma tibbiyot universitetlarining farmatsiya yo'nalishlari 5-kurs talabalari uchun tavsiya qilingan.

Tuzuvchilar:

M.G'.Oltiboyeva   Sam DTU farmatsevtika ishini tashkil qilish kafedrası
assistenti

Taqrizchilar:

O.A.Siddikov   – Sam DTU Klinik farmakologiya kafedrası
mudiri. PhD

K.Dj.Sher tayeva   – Janubiy qozog'iston tibbiyot universiteti,
farmatsevtika ishini tashkil qilish va boshqarish
kafedrası mudiri, farmatsevtika fanlari doktori

Annotatsiya: Ushbu o'quv - uslubiy tavsiyanoma Farmatsevtik boshqaruv fanidan "Bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnat munosabatlari" mavzusida tayyorlangan va farmatsiya yo'nalishida taxsil olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib, bu o'quv-uslubiy tavsiyanoma Farmatsevtik boshqaruv fani bo'yicha o'quv-uslubiy to'planning bir qismi hisoblanib, Farmatsevtik boshqaruv fani dasturi asosida tuzildi. Uslubiy tavsiyanomada mavzu bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish tartibi keltirilgan va rasm va jadvallar keltirilgan.

**O'quv - uslubiy qo'llanma SamDTU ilmiy Kengashida ko'rib chiqildi
va tasdiqlandi _____ 2026 yil**

Ilmiy kotib, t. f. n., dotsent Ochilov U.U.

KIRISH

Zamonaviy dunyoda iqtisodiyotning asosiy shakllaridan biri bo‘lgan **bozor iqtisodiyoti** mehnat munosabatlarini tubdan o‘zgartirib yubordi. Agar markazlashgan rejalashtirish tizimida mehnat munosabatlari asosan davlat tomonidan belgilangan me‘yorlar va buyruqlar asosida tashkil etilgan bo‘lsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnat deyarli to‘liq **tovar** sifatida qaraladi, uning narxi (ish haqi) esa **talab va taklif** qonuni asosida shakllanadi.

Bozor iqtisodiyotining o‘ziga xos xususiyatlari — xususiy mulkchilik ustunligi, raqobat muhiti, korxonalarining iqtisodiy mustaqilligi va tadbirkorlik erkinligi — mehnat munosabatlarini yangi bosqichga olib chiqdi. Bu sharoitda ish beruvchi va ishchi o‘rtasidagi munosabatlar **qonuniy shartnoma** asosida quriladi, tomonlarning manfaatlari ko‘pincha qarama-qarshi bo‘lib, lekin ayni paytda bir-biriga bog‘liq va o‘zaro manfaatli bo‘lishi kerak.

Bozor mexanizmining ta‘sirida mehnat munosabatlari quyidagi asosiy yo‘nalishlarda o‘zgarishlarga duch keldi:

- Ish haqining bozor narxiga aylanishi
- Ish beruvchi va xodim o‘rtasidagi munosabatlarning shartnomaviy-huquqiy asosga o‘tishi
- Mehnat bozorining shakllanishi va undagi raqobat
- Ishsizlikning yangi shakllari va turlari paydo bo‘lishi
- Kasaba uyushmalari va ish beruvchilar uyushmalarining roli o‘zgarishi
- Davlatning mehnat munosabatlarini tartibga solishdagi o‘rni va usullari qayta ko‘rib chiqilishi

O‘zbekiston kabi o‘tish davridagi mamlakatlarda bu jarayon yanada murakkab kechmoqda. Mustaqillikdan keyingi dastlabki yillarda markazlashgan tizimdan bozor munosabatlariga o‘tish jarayoni mehnat bozorida keskin o‘zgarishlarni keltirib chiqardi: norasmiy sektorning kengayishi, tashqi mehnat migratsiyasining keskin o‘sishi, ish haqi va bandlik sharoitlaridagi katta farqlar, yangi kasb va malaka talablarining paydo bo‘lishi.

Shu bilan birga, so‘nggi yillarda (xususan, 2017-yildan keyin)

amalga oshirilgan islohotlar — mehnat qonunchiligining yangilanishi, yangi Mehnat kodeksining qabul qilinishi, ijtimoiy sheriklik institutlarining rivojlanishi, mehnat huquqlari himoyasining kuchaytirilishi bozor iqtisodiyoti sharoitida zamonaviy, adolatli va samarali mehnat munosabatlarini shakllantirish yo‘lidagi muhim qadamlar bo‘ldi.

Ushbu mavzu zamonaviy iqtisodiyot va jamiyat rivojlanishi nuqtai nazaridan juda muhim ahamiyatga ega, chunki aynan mehnat munosabatlarining sifati va adolatliligi aholining turmush darajasi, ijtimoiy barqarorlik, iqtisodiy samaradorlik va milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli raqobatbardoshligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shunday qilib, bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnat munosabatlari — bu nafaqat iqtisodiy, balki chuqur ijtimoiy va huquqiy mazmunga ega bo‘lgan murakkab va doimiy rivojlanib boruvchi jarayondir.

MEHNAT MUNOSABATLARI TARIXI

Mehnat munosabatlari insoniyat tarixi bilan birga rivojlanib kelgan va jamiyatning iqtisodiy tuzilishi o'zgargan sari butunlay boshqacha shaklga kirdi.

Ibtidoiy jamoa davrida mehnat jamoaviy edi. Hamma birgalikda ishlar, umumiy mulk hukmron bo'lardi. Mehnat majburiyati degan tushuncha yo'q edi, rahbarlar faqat tabiiy hurmatga asoslangan holda yetakchilik qilardi.

Quldorlik tuzumida (qadimgi Sharq, Yunoniston, Rim) asosiy ishlab chiqaruvchi kuch qullar edi. Qul va quldor o'rtasidagi munosabat to'liq hukmronlikka asoslangan bo'lib, qul hech qanday huquqqa ega emasdi. Bu davrda Spartak kabi yirik qullar qo'zg'olonlari ham yuz berdi.

O'rta asrlarda feodalizm hukmron bo'ldi. Dehqonlar (serflar) yer uchun feodallarga qaram edi. Ular majburiy mehnat qilardi, lekin qisman shaxsiy erkinlikka ega bo'lib, o'z xo'jaligini ham yuritardi. Xo'jalik asosan natural shaklda edi.

XVI–XVIII asrlarda ilk kapitalizm davri boshlandi. Yollanma mehnat paydo bo'ldi. Ish beruvchi va ishchi o'rtasida dastlabki shartnomaviy munosabatlar shakllana boshladi. Buyuk geografik kashfiyotlar va manufakturalarning paydo bo'lishi bu jarayonni tezlashtirdi.

Sanoat inqilobi (XVIII asr oxiri – XIX asr o'rtalari) mehnat munosabatlarida eng katta burilish bo'ldi. Fabrika tizimi, mashinalar paydo bo'ldi, yollanma mehnat ommaviy tus oldi. Ammo ish sharoitlari juda og'ir edi: 14–16 soatlik ish kuni, bolalar mehnati keng tarqalgan, ishlab chiqarish xavfli edi.

XIX asrning ikkinchi yarmida ishchilar harakati kuchaydi. Kasaba uyushmalari tashkil topdi, muntazam ish tashlashlar boshlandi. 8 soatlik ish kuni talabi ko'tarildi. Angliya, Germaniya va Fransiyada birinchi mehnat qonunlari qabul qilina boshladi.

XX asr boshida mehnat qonunchiligi shakllandi. 1919-yilda Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) tashkil topdi. 8 soatlik ish kuni, bolalar mehnatini taqiqlash, teng haq to'lash kabi tamoyillar targ'ib

qilindi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davr (1945–1975) G‘arbiy Yevropa va AQSh uchun mehnat munosabatlari bo‘yicha “oltin davr” bo‘ldi. Kuchli kasaba uyushmalari, yuqori ish haqi, ijtimoiy kafolatlar, pensiya tizimi rivojlandi. Davlat mehnat munosabatlariga faol aralashdi.

1980-yillardan boshlab neoliberal siyosat va globalizatsiya davri keldi. Kasaba uyushmalari zaiflashdi, ish beruvchilar ustunlik qila boshladi. Mehnat qonunchiligi “moslashuvchan” qilindi, vaqtinchalik shartnomalar, autsorsing keng tarqaldi.

XXI asrda esa yangi bosqich boshlandi: raqamli iqtisodiyot, platforma mehnati (gig iqtisodiyoti), masofaviy va gibrid ish shakllari paydo bo‘ldi. Uber, Glovo kabi platformalarda ishlaydigan kuryerlar, haydovchilar an’anaviy mehnat shartnomasidan tashqari, noaniq holatda qolmoqda. Sun’iy intellekt va avtomatlashtirish yangi xavf-xatarlarni keltirib chiqarmoqda.

O‘zbekiston misolida: Sovet davrida mehnat munosabatlari davlat tomonidan rejalashtirilgan va markazlashgan edi. 1990-yillarda o‘tish davri boshlanib, norasmiy sektor keskin o‘tdi. 2017-yildan keyin esa majburiy mehnatga qarshi kurash, mehnat bozorini liberallashtirish va yangi Mehnat kodeksini qabul qilish kabi muhim islohotlar amalga oshirildi.

Shunday qilib, mehnat munosabatlari doimo jamiyatning iqtisodiy tuzilishi, texnologik darajasi va ijtimoiy kurash kuchiga bog‘liq holda

o‘zgarib, rivojlanib kelgan va hozirgi kunda yana jadal o‘zgarish davrida turibdi.

BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITI HAQIDA

Bozor iqtisodiyoti — bu asosiy ishlab chiqarish vositalari xususiy mulkda bo‘lgan, narxlar va resurslar taqsimoti bozor mexanizmi (talab va taklif) orqali amalga oshiriladigan iqtisodiy tizimdir.

Bunday iqtisodiyotda davlatning xo‘jalik faoliyatiga bevosita aralashuvi nisbatan cheklangan bo‘lib, asosiy qarorlar mustaqil xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar — korxonalar, firmalar va tadbirkorlar tomonidan qabul qilinadi. Ular o‘z manfaatini ko‘zlab, foyda olishga intiladi.

Bozor iqtisodiyotining asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

Resurslar va tovarlar narxi bozorda talab va taklif muvozanati natijasida shakllanadi. Ishlab chiqarish nima, qancha va qanday ishlab chiqarish kerakligini asosan bozor mexanizmi hal qiladi. Xususiy mulkchilik ustunlik qiladi — yer, zavodlar, texnologiyalar, kapital ko‘pincha xususiy shaxslar yoki kompaniyalar qo‘lida bo‘ladi. Raqobat mavjud — korxonalar yaxshiroq sifat, arzonroq narx va yangi g‘oyalar orqali bir-biri bilan bellashadi. Tadbirkorlik erkinligi yuqori — har kim o‘z biznesini ochishi, rivojlantirishi va yopishi mumkin (albatta qonun doirasida). Xodimlar va ish beruvchilar o‘rtasidagi mehnat munosabatlari asosan erkin shartnoma asosida quriladi. Daromadlar va boylik taqsimoti bozordagi muvaffaqiyatga bog‘liq bo‘lib, katta daromadlar farqi (daromad tengsizligi) odatiy hol hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy harakatlantiruvchi kuch — shaxsiy manfaat va foyda izlashdir. Adam Smitning mashhur “ko‘rinmas qo‘l” nazariyasiga ko‘ra, har bir kishi o‘z manfaatini ko‘zlasa ham, natijada butun jamiyat manfaatiga xizmat qiladi.

Ammo sof, to‘liq bozor iqtisodiyoti deyarli hech qayerda uchramaydi. Hatto eng “bozor” mamlakatlarda ham davlat muayyan darajada aralashadi:

- monopoliyalarga qarshi kurashadi
- ijtimoiy himoya tizimini yaratadi
- atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalarini joriy etadi
- pul-kredit siyosatini yuritadi
- infratuzilma (yo‘llar, ta’lim, sog‘liqni saqlash) sohasida faol ishtirok etadi

O‘zbekiston misolida hozirgi holat shuki: 2017-yildan boshlab mamlakat jadal sur‘atlar bilan markazlashgan rejalashtirishdan bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonini boshdan kechirmoqda. Valyuta islohoti, xususiy mulkchilikni himoya qilishning kuchayishi, biznesni ro‘yxatdan o‘tkazishning soddalashuvi, tashqi savdo erkinlashuvi, majburiy mehnatga barham berilishi — bularning barchasi bozor iqtisodiyoti tamoyillariga o‘tishning muhim qadamlari hisoblanadi.

Shunday qilib, bozor iqtisodiyoti sharoiti deganda, asosan erkin raqobat, shaxsiy tashabbus, narxlarning bozor orqali shakllanishi, xususiy mulkchilik va davlatning cheklangan, lekin muhim tartibga soluvchi roli tushuniladi. Bu tizim samaradorlik va innovatsiyalarni rag‘batlantirsa-da, ijtimoiy tengsizlik, ekologik muammolar va bozor inqirozlari kabi xavf-xatarlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy dunyoda ko‘pincha “aralash iqtisodiyot” shakli — bozor mexanizmi va davlatning ma’lum darajada aralashuvi birgalikda qo‘llaniladi.

BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA MEHNAT MUNOSABATLARI

Bozor tadqiqotlari sotuvlarning belgilangan darajasiga erishish, yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish va bozorga chiqarish, shuningdek, bozor ulushini kengaytirish kabi vazifalarni bajarish uchun zaruriy ma'lumotlar manbai sifatida xizmat qiladi.

Bozor tadqiqotlarida asosiy e'tibor tovar tarkibini tahlil qilishga qaratiladi. Bunda "bozor" atamasi "tovar bozori" tushunchasi bilan izohlanadi. Tovar bozori deganda, ishlab chiqarish yoki iste'mol xususiyatlari bo'yicha bir-biriga o'xshash bo'lgan ma'lum bir mahsulot (yoki tovarlar to'plami) ni sotish sohasi tushuniladi. Bunday bozorlar orasida dori vositalari va tibbiy mahsulotlar bozori ham mavjud. Muayyan tovar bozorini o'rganishning asosiy ob'ekti - bu tovarlarga talab va taklifning ma'lum iqtisodiy va ijtimoiy shart-sharoitlardagi o'zaro munosabati hisoblanadi.

Farmatsevtika bozori haqida (O'zbekiston va global kontekstda, 2025–2026 yillar holatiga asoslanib) Farmatsevtika bozori — dori vositalari, tibbiy asbob-uskunalar, biologik faol qo'shimchalar (BFQ), vaksinalar va boshqa salomatlik mahsulotlarini ishlab chiqarish, olib kirish, tarqatish va chakana savdosi bilan bog'liq katta iqtisodiy tarmoqdir.

Jahon farmatsevtika bozori (global ko'rinish) 2025-yilda global farmatsevtika bozori taxminan 1,8–2 trillion AQSh dollaridan oshgan va 2030–2032 yillarda 3 trillion dollarga yaqinlashishi prognoz qilinmoqda (yillik o'rtacha o'sish tezligi taxminan 8%). Asosiy sabablar:

Aholi qarishi va surunkali kasalliklarning (qandli diabet, yurak-qon tomir muammolari, saraton) ortishi. Biologik dori vositalari va biosimilarlarning tez rivojlanishi. Raqamli salomatlik va individual tibbiyotning kengayishi. Osiyo-Tinch okeani mintaqasi eng tez o'sayotgan hudud (2025-yilda taxminan 29–30% ulush)

O'zbekiston farmatsevtika bozori (hozirgi vaziyat, 2025–2026 yillar boshida). O'zbekiston Markaziy Osiyodagi eng katta farmatsevtika bozori bo'lib qolmoqda (Qozog'istonni ortda qoldirib). 2025-yilning asosiy statistikasi quyidagicha: Umumiy bozor hajmi (so'nggi 12 oy, 2025-yil sentyabriga qadar) taxminan 2,14 milliard AQSh dollari (2018-yilda taxminan 0,89 milliard dollar bo'lgan — 2018–2025 yillarda o'rtacha yillik o'sish 13,4% atrofida), 2025-yilda oylik o'rtacha savdo (sentyabr) taxminan 205 million dollar (o'tgan yilga nisbatan qiymat jihatidan +36%, hajm jihatidan +24%). Ichki ishlab chiqarish ulushi oshib bormoqda: 2025-yil oxiriga kelib, mahalliy mahsulotlar bozor talabining 50–60% ini qoplaydi deb kutilmoqda (2017–2020 yillarda 20–30% atrofida bo'lgan). Ishlab chiqarish hajmi 2025-yilda reja bo'yicha 103% bajarilgan, o'tgan yilga nisbatan 133% o'sgan. Eksport o'sishi: 2017-yildagi 7–8 million dollardan 2024–2025 yillarda 20+ million dollarga yetgan

O'zbekistondagi asosiy yo'nalishlar (2021–2025 strategiyasi natijalari):

Xususiy va xorijiy investitsiyalarni jalb etish (yuzlab loyihalar, milliardlab dollarlik sarmoyalar)

Mahalliy lashtirish siyosati: 2025-yilga qadar ichki bozorda kamida 50% mahalliy dori vositalari

Raqamli markirovka tizimi joriy etilmoqda (2025-yildan BFQ uchun ixtiyoriy, keyin majburiy)

Dorixonalar tizimi tartibga solinmoqda: tarmoq dorixonalar uchun yangi standartlar (2025–2026 yillarda o'tish bosqichi)

Import hali yuqori (ayniqsa innovatsion va murakkab dorilar), ammo mahalliy ishlab chiqarish ulushi tez sur'atda oshmoqda

O'zbekiston farmatsevtika bozori hozirda tez o'sish va o'zgarish bosqichida: importga bog'liqlik kamaymoqda, mahalliy sanoat

rivojlanmoqda, xorijiy investorlar faol kirib kelmoqda. Bu aholining dori vositalariga talabini qondirish, sifatni yaxshilash va iqtisodiy foydani oshirishga yordam bermoqda. Mahalliy farmatsevtika korxonalari uchun dori bozorini o'rganish, uning mahalliy va import dorilar bilan to'yinganligi, raqobatning kuchayishi bilan bog'liq holda katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari, ba'zi dorilar yuqori talab tufayli tez sotiladi, boshqalari esa talabning pastligi yoki bozorda yangi, samaraliroq dorilar paydo bo'lishi sababli omborlarda qolib ketishi mumkin.

Keng qamrovli bozor tadqiqotining mazmuni va asosiy yo'nalishlari:

Mahsulotga bozor talablarini tahlil qilish, ya'ni xaridorlar va oxirgi iste'molchilarning mahsulotning foydali xususiyatlariga qo'yiladigan talablarini o'rganish; Iqtisodiy holatni har tomonlama baholashni ta'minlovchi keng ko'lamli bozor tadqiqotlari; Maqsadli bozorlarni aniqlash uchun bozor segmentasiyasi va alohida segmentlarni tahlil etish; Bozorning korporativ tuzilishini o'rganish, ya'ni bozorda faoliyat yuritayotgan korxonalarining asosiy toifalarini belgilash: hamkorlar (xaridorlar), raqobatchilar, hali mahsulotga qiziqish bildirmagan, ammo potensial hamkor yoki xaridor bo'lishi mumkin bo'lgan betaraf korxonalar. Har bir korxonaga uchun uning ishonchliligi, to'lov qobiliyati, raqobatbardoshligi va boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha tahlillar o'tkaziladi; Ushbu bozor va uning segmentlarida mahsulot bilan bog'liq savdo usullari va shakllarini tadqiq etish (savdo shartnomalari qanday amalga oshirilishi, vositachilik bitimlarining qanday turlari mavjudligi, qanday shartnomalar qo'llanilishi); Xaridor va iste'molchilarning ma'lum bozorlardagi ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, xarid qarorini qabul qilishdagi motivlari, xaridorlarning xaridga munosabati bo'yicha turlari, xaridorlarning ijtimoiy-psixologik toifalari, turli guruhlardagi rollarning taqsimlanishini tahlil qilish.

Dori bozorini o'rganishda dori vositalarining alohida farmakoterapevtik guruhlarini aniqlash muhim, bu kasalliklarni davolash uchun dorilarni guruhlashga asoslanadi (masalan, gastroenterologik, onkologik, neyropsixiatrik, qandli diabet va h.k.) yoki dozalash shakllariga qarab (in'ektsiya eritmalari, tabletkalar, aerozollar va

boshqalar). Alohida o'rinlarda boshqa farmatsevtik mahsulotlar — bandaj materiallari, bemor parvarishi buyumlari, sanitariya va gigiena vositalari egallaydi. Tovar bozorining sig'imi deganda, ma'lum daraja va narxlar darajasida tovarlarni (korxonaning o'z mahsulotlarini) sotishning mumkin bo'lgan hajmi tushuniladi. Bozor sig'imi aholining talabi va mahsulot taklifi hajmi bilan ifodalanadi.

Mahalliy tovar bozorlarining sig'imini hisoblash uchun quyidagi formula qo'llaniladi:

$$E = P + I - E + Tz$$

Bu yerda

E - bozor sig'imi;

P - mahsulot (dori vositasi) ishlab chiqarish hajmi;

I – import;

E - mamlakatdan shunga o'xshash mahsulotni eksport qilish;

Tz — tovar zaxirasi.

Potentsial bozor sig'imi - bu dori vositasiga ehtiyoj sezadigan mijozlarga mahsulot sotishning mumkin bo'lgan hajmi:

$$E_p = P \times K \times T_s$$

Bu yerda,

E_p - potentsial bozor hajmi;

P - potentsial xaridorlar soni;

K - o'rtacha potentsial xaridor tomonidan mahsulot xarid qilish miqdori;

T_s - mahsulotning o'rtacha narxi.

Real bozor sig'imi - bu mahsulotga ehtiyoj sezadigan, unga qiziqish bildiradigan va sotib olish imkoniyatiga ega mijozlarga tovar sotishning mumkin bo'lgan hajmidir. Potentsial bozor sig'imidan farqli o'laroq, bu ko'rsatkich faqat mahsulot narxini hisobga olgan holda uni xarid qila oladiganlarni qamrab oladi. Dori bozorining sig'imi ko'plab omillarga bog'liq. Ommaviy iste'mol tovarlariga ta'sir etuvchi umumiy faktorlar - narx darajasi, aholi soni va moddiy ta'minoti, madaniy darajasi va h.k.

Shu bilan birga, dori-darmon iste'molini belgilovchi o'ziga xos omillar mavjud: aholining kasallanish darajasi, shifokorlar soni, tibbiy yordam tizimi, davolash metodlari, yangi samarali dorilarning paydo

bo'lishi va boshqalar. Farmatsevtika bozorini tavsiflovchi ko'rsatkichlar orasida aholining dori-darmonlarga sarflaydigan mablag' ulushi, bu xarajatlarning umumiy xarajatlardagi o'rni, jon boshiga o'rtacha dori sarfi va shunga o'xshashlar mavjud. Bozor segmentasiyasi - iste'molchilarni ma'lum mezonlar va belgilarga ko'ra guruhlariga (segmentlarga) ajratishdir. Segmentlash mahsulot talabini maksimal darajada qondirish, farmatsevtika korxonasi uchun ishlab chiqarish dasturini optimallashtirish, ishlab chiqarish va sotish xarajatlarini kamaytirish uchun amalga oshiriladi.

Segmentlashning foydasi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Iste'molchilarning nafaqat ehtiyojlarini, balki ularning shaxsiy xususiyatlari, bozordagi xatti-harakatlarini va boshqalarni chuqurroq tushunishni ta'minlaydi;

Muayyan bozorlarda raqobat xususiyatini yaxshiroq anglashga yordam beradi;

Cheklangan resurslarni eng samarali yo'nalishlarga yo'naltirish imkonini beradi;

Marketing rejalarini ishlab chiqishda segmentlarning o'ziga xosligini hisobga olish orqali, marketingni aniq segment talablariga yo'naltirishga erishiladi.

Muvaffaqiyatli segmentasiya natijasida segmentlar quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak: Aniqlangan, ya'ni taklif etilayotgan mahsulotga nisbatan bir xil ehtiyojlarga ega (bitta mezon bo'yicha yoki ketma-ketlikda); Marketing strategiyalarining qo'shimcha xarajatlarini qoplash uchun yetarli darajada katta; Samarali marketing uchun mos; Miqdoriy o'lchovga ega; Uzoq muddat foydalanishga mo'ljallangan.

Iste'mol bozorlarini segmentlashda quyidagi printsiplar qo'llaniladi:

1. Geografik (bozorlar, mamlakatlar, viloyatlar, tumanlar, shaharlar va h.k. bo'yicha ajratish).

2. Demografik (iste'molchilarning yoshi, jinsi, oila hajmi, daromad darajasi, kasbi va h.k. bo'yicha bo'linishi).

3. Psixografik (ijtimoiy sinf, turmush tarzi, shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy mavqega ko'ra bo'linish).

4. Xatti-harakat yoki iste'mol motivatsiyasi (iste'molchilarning

tibbiy bilimi, munosabati, mahsulotdan foydalanish darajasi va intensivligi, mahsulotga nisbatan munosabatiga qarab bo'linish).

Ko'pincha bozor segmentasiyasi mahsulotning oxirgi foydalanuvchilari turlari va xaridorning mahsulotga munosabati asosida amalga oshiriladi. Farmatsevtika bozorining xo'jalik sub'ektlari nuqtai nazaridan demografik xususiyatlar muhim, chunki aholining katta qismi ayollardan iborat. Ayollar odatda ko'proq dori iste'mol qiladi va ularni oila a'zolari uchun xarid qiladi. Turli yosh guruhlarining nisbati ham ahamiyatli. 19 yoshdan 65 yoshgacha bo'lgan aholi qismi tibbiy xizmatlarning katta qismini egallaydi va ko'proq dori iste'mol qiladi. Dori narxlari aholining daromad darajasiga bog'liq: yuqori daromadlilar tez-tez tibbiy yordam oladi, qimmat dorilarni xarid qiladi va h.k. Resept bo'yicha beriladigan dorilar iste'molchilarini segmentlashda kasallik sabablari, uchinchi tomon (byudjet yoki sug'urta kompaniyasi, tibbiy muassasa) orqali davolanish imkoniyati kabi faktorlar muhimdir.

BILIMNI MUSTAHKAMLOVCHI TOPSHIRIQLAR.

1. Dori-darmon va tibbiyot mahsulotlari bozorini ichiga oladigan bozor?
  - A) tijorat bozori
  - B) chakana bozorlar
  - C) tovar bozori
  - D) mahalliy bozorlar
2. Iste'molchilarni ma'lum mexon va xususiyatlariga ko'ra guruhlariga bo'lish nima deyiladi?
  - A) bozor segmentatsiyasi
  - B) tovar moddiy bozori
  - C) iste'molchilar segmentatsiyasi
  - D) tovar bozorlari
3. Iste'mol bozorini segmentlash nechta tamoyilga bo'linadi?
  - A) 5 ta
  - B) 4 ta
  - C) 3 ta
  - D) 2 ta
4. Potensial bozorning sig'imi qaysi formula orqali aniqlanadi?
  - A) $E_p = P + I - E + T_z$
  - B) $E_p = P_s - I + E - T_p$
  - C) $E_p = P_k / K * T_s$
  - D) $E_p = P * K * T_s$
5. Necha yosh oralig'idagi bemorlar tibbiy xizmatdan ko'p foydalanishadi?
  - A) 19 yoshdan 65 yoshgacha
  - B) 20 yoshdan 70 yoshgacha
  - C) 25 yoshdan 75 yoshgacha
  - D) 18 yoshdan 70 yoshgacha

1. Bozor tadqiqotlarida asosiy ahamiyat haqida fikringizni bildiring?
2. Real bozorning sig‘imi haqida ma’lumot bering?
3. Iste’mol bozorini segmentlash qanday tamoyillar orqali amalga oshiriladi?
4. Segmentlashning ahamiyati qaysi qoidalarda namoyon bo‘ladi?
5. Muvaffaqiyatli segmentatsiya natijasida olingan segmentlar qanday bo‘lishi kerak?

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnat munosabatlari Farmatsiya yo‘nalishi talabalari uchun savollar (test, seminar va imtihon uchun mos)

Oddiy va o‘rta darajadagi savollar (asosiy tushunchalar)

1. Bozor iqtisodiyotida mehnat qanday tovar sifatida qaraladi?
2. Bozor iqtisodiyotida ish haqi shakllanishining asosiy qonuni qaysi?
3. Bozor iqtisodiyotida mehnat munosabatlari asosan qanday hujjat asosida tuziladi?
4. Ish beruvchi va xodim manfaatlari bozor iqtisodiyotida qanday xususiyatga ega?
5. Bozor iqtisodiyotida mehnat bozori deganda nima tushuniladi?
6. Talab va taklif mehnat bozorida qanday oqibatlariga olib kelishi mumkin?
7. Bozor iqtisodiyotida ish haqi darajasiga qaysi omillar asosiy ta’sir ko‘rsatadi? (kamida 4 ta omilni yozing)
8. Struktural ish haqi va friksion ish haqi deganda nima tushuniladi?
9. Bozor iqtisodiyotida kasaba uyushmalari qanday rol o‘ynaydi?
10. “Moslashuvchan mehnat bozori” deganda nimani tushunasiz?

Farmatsiya sohasiga yo‘naltirilgan savollar

11. Farmatsiya korxonalarida (dori ishlab chiqaruvchi zavodlarda) bozor iqtisodiyoti sharoitida malakali kadrlar uchun raqobat qanday kechadi?
12. Farmatsevtika sohasida mavsumiy yoki loyihaviy ish shakllari qanchalik keng tarqalgan deb o‘ylaysiz?
13. Dorixonalar tarmog‘ida (retail farmatsiya) ish haqi ko‘pincha qaysi omillarga bog‘liq bo‘ladi?

14. Farmatsiya mutaxassisi (farmatsevt, provizor) uchun bozorda eng yuqori talab qaysi yo‘nalishlarda bo‘lishi mumkin?

15. Farmatsiya sohasida masofaviy ish shakli (remote work) qanchalik real va qulay deb hisoblaysiz?

16. Dori vositalari sifati nazorati bo‘yicha mutaxassislarining ish haqi farmatsevtika bozorining rivojlanish darajasiga qanchalik bog‘liq?

17. Farmatsiya korxonalarida mehnatni muhofaza qilish talablari bozor iqtisodiyotida qanday o‘zgaradi?

18. Farmatsiya sohasida “gig” ishchilar (masalan, freelance klinik farmakolog, maslahatchi) paydo bo‘lishi mumkinmi?

Chuqurroq va muhokama uchun savollar

19. Bozor iqtisodiyoti sharoitida farmatsiya sohasida ish haqi tengsizligi qanchalik yuqori bo‘lishi mumkin va buning sabablari nimada?

20. Farmatsevtika korxonalarida mehnat shartnomasining muddatli va muddatsiz turlari qanday afzallik va kamchiliklarga ega?

21. Global farmatsevtika kompaniyalarida (Pfizer, Novartis, AstraZeneca va h.k.) mehnat munosabatlari O‘zbekiston bozoridagi kichik korxonalar bilan qanday farq qiladi?

22. Bozor iqtisodiyotida farmatsiya sohasida “inson kapitali” tushunchasi qanday ahamiyat kasb etadi?

23. Farmatsiya mutaxassislarining doimiy malaka oshirishi (CPD – continuous professional development) bozor sharoitida qanchalik majburiy bo‘lib qolmoqda?

24. Bozor iqtisodiyotida farmatsiya sohasida mehnat migratsiyasi (xorijga chiqib ketish) qanday oqibatlariga olib kelishi mumkin?

25. O‘zbekiston farmatsiya bozorining liberallashtirilishi mehnat munosabatlariga qanday ta’sir ko‘rsatdi (2017–2025 yillar tajribasi asosida)?

26. Farmatsiya sohasida sun’iy intellekt va avtomatlashtirish kelajakda qaysi mehnat o‘rinlarini “xavf ostida” qoldirishi mumkin deb o‘ylaysiz?

Qiyosiy va tanqidiy savollar

27. Markazlashgan rejalashtirish tizimida va bozor iqtisodiyotida farmatsevtning mehnat sharoitlari qanday farq qiladi?

28. Bozor iqtisodiyotida kasaba uyushmalari zaif bo'lsa, farmatsevtlarning mehnat huquqlari qanday himoya qilinishi mumkin?

29. O'zbekistonda yangi Mehnat kodeksi (2023-yil) farmatsiya sohasi xodimlari uchun qanday yangi imkoniyatlar yaratdi deb o'ylaysiz?

30. Bozor iqtisodiyoti sharoitida "ish beruvchi – xodim" munosabatlari o'rniga "mijoz – xizmat ko'rsatuvchi" munosabatlari ustunlik qilishi farmatsiya sohasi uchun qanchalik xavfli yoki foydali?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxmudjonova K.S., Shodmonova Sh.N., Shoraximova M.M., Rizaeva N.M. Farmatsevtik texnologiya.-“Tafakkur nashriyoti”., darslik-Toshkent.-2013.
2. Miralimov M.M., Mamatmusaeva Z.YA., Abdullaeva X.K., Azimova N. “Farmatsevtik texnologiya asoslari” fanidan amaliy mashg‘ulot uchun uslubiy qo‘llanma. Ibn Sino.- 2004,- 171 bet.
3. Kariyeva Yo.S., Rizayeva N.M., Radjapova N.Sh. “Farmatsevtik texnologiya fanidan yumshoq dori turlari texnologiyasi” bo‘limiga o‘quv qo‘llanma. Toshkent.- 2019.
4. Kariyeva Yo.S., Rizayeva N.M., Radjapova N.Sh., Aripova N.X., “Farmatsevtik texnologiya fanidan yumshoq dori turlari texnologiyasi” bo‘limiga elektron o‘quv qo‘llanma. Toshkent.- 2020
5. Тихонов А.И., Ярных Т.Г. Технология лекарств.- Харьков.- 2002.-704 с., учебник.
6. Синев Д.Н., Марченко Л.Г., Синева Д.Т. Справочное пособие по аптечной технологии лекарств,- Санкт-Петербург. - 2001. - 315 с.
7. Государственная фармакопея X изд.. - Москва. - Изд. «Медицина».- 1968.-1079 с.
8. Государственная фармакопея XI изд. - Москва. - Изд. «Медицина».- 1987 (333 с.), 1989 (397 с.).
9. Yunusxo‘jaev A.N. O‘zbekiston Respublikasida farmatsevtika faoliyati.- 1 (287 b.), 2 (334 b.), 3 (433 b.) tomlar.- Toshkent.-2001, 2001, 2003., qo‘llanmalar to‘plami.

Internetsaytlari:

- 1 • www.zivonet.uz
2. www.nuph.edu.ua
- 3- www.samsmu.ru/iiniversitv/ehairs/pharmtechnology

MUNDARIJA

KIRISH	3
MEHNAT MUNOSABATLARI TARIXI.....	5
BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITI HAQIDA	7
BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA MEHNAT MUNOSABATLARI	9
BILIMNI MUSTAHKAMLOVCHI TOPSHIRIQLAR.	15
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:	19
MUNDARIJA	20

M.G'.OLTIBOYEVA

**BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA MEHNAT
MUNOSABATLARI**

o`quv - uslubiy tavsiyanoma

2026 yilda chop etildi.
Qog'oz bichimi A5, 60x84¹/₁₆, Ofset qog'oz.
“Times New Roman” garniturasini.
Nashr bosma tabog'i 1.37
Buyurtma № 00047A/26. Adadi 25 nusxa

“STAP-SEL” MChJ

Nashriyot - matbaa bo'limida chop etildi.

Tasdiqnona № 033337 (27.07.2022)

Manzil: Samarqand vil. Nurobod sh. Mustaqillik ko'chasi, 16 uy.